

О. Г. Пухкал,

доктор наук з державного управління, доцент, професор кафедри політичної аналітики і прогнозування, Національна академія державного управління при Президенті України

НАЦІОНАЛЬНІ ІНТЕРЕСИ УКРАЇНИ ЯК РУШІЙНА СИЛА СУСПІЛЬНОГО РОЗВИТКУ

У статті проаналізовано специфіку визначення національних інтересів у внутрішньополітичному та зовнішньополітичному вимірах, запропоноване авторське бачення формування національних інтересів України на сучасному етапі.

The article concerns the specificity of national interests' definition in internal and foreign policy dimensions, the author's view of national interest's formation at the present stage in Ukraine.

Ключові слова: інтерес, національний інтерес, держава, громадянське суспільство, суспільний розвиток.
Key words: interest, national interest, state, civil society, social development.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Інтереси є найважливішою рушійною силою як для соціально-економічного та духовного розвитку суспільства, так і для творчого розвитку особистостей, що у своїй сукупності становлять це суспільство та, відповідно, державу. Особливості сучасного розвитку України, яка повільно, але наполегливо шукає своє місце в світі, що стрімко глобалізується, актуалізують необхідність формування та усвідомлення перш за все національних інтересів як базових засад послідовної, цілеспрямованої та ефективної політики. Це пов'язано з тим, що національні інтереси є своєрідною квінтесенцією комплексу інтересів всіх українців, як відкритої поліетнічної спільноти, що історично склалася на території України. Відповідно, формування національних інтересів повинно відбуватися з врахуванням історичних, соціально-політичних та економіко-географічних чинників та відповідати очікуванням переважної більшості громадян, що є ознакою зрілої демократії.

На жаль, за добу незалежності проблемою формування національних інтересів опікувалися не стільки представники творчої та наукової інтелігенції, громадського сектору, державні управління, скільки вітчизняний політичний істеблшмент, для якого це питання завжди знаходилося переважно у сфері політичних технологій та власних вузькокорпоративних інтересів. Таким чином, до сьогодні в Україні відсутній загальнонаціональний консенсус щодо визначення національних інтересів, що вкрай негативно позначається на соціально-економічному та політичному розвитку країни.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблемам визначення національних інтересів приділяють увагу у своїх наукових дослідженнях такі вітчизняні дослідники, як О. Андрєєва, О. Белов, О. Бельков, В. Богданович, О. Бодрук, В. Білоус, І. Бінько, М. Вавринчук, О. Власюк, А. Гальчинський, М. Головатий, В. Горбулін, О. Гончаренко, В. Грубов, Я. Дашкевич, О. Данілян, М. Дмитренко, А. Качинський, О. Корнієвський, В. Косецов, Є. Кравець, Т. Кузьо, О. Литвиненко, Н. Нижник, В. Олуйко, М. Панов, Г. Перепелиця, Г. Почепцов, Г. Ситник, О. Соснін, С. Телешун, С. Толстов, В. Цимбалюк та інші.

Серед зарубіжних авторів, у фокусі наукових інтересів яких перебуває означена проблематика, передусім слід відзначити Г. Моргентау, Т. Рузвельта, В. Мадіссона, М. Рюле, М. Вільямса, Е. Позднякова, А. Солов'єва, Дж. Уїллі, П. Шермана, Ф. Фукуяму та інших.

Разом з тим, значна частина питань, пов'язаних з визначенням національних інтересів, залишається поза увагою дослідників, що пов'язано як з новітніми глобалізаційними викликами, які впливають на національні інтереси, поступово трансформуючи їх, так і зі зміною зовнішньополітичного та внутрішньополітичного позиціонування багатьох країн, пов'язаного з пошуком оптимальної парадигми розвитку.

Невирішені раніше частини загальної проблеми. Національні інтереси як правило розглядаються частиною науковців, а також переважно більшістю державних діячів та політиків через призму зовнішньополітичного позиціонування країни. У той час питання, пов'язані з визначенням внутрішньополітичних імперативів, без яких адекватне формування національних інтересів априорі неможливе (зокрема, мова йде про врахування особливостей національної ідеї, національної ментальності, національної системи державного управління тощо), часто залишаються без належної уваги, що, у свою чергу, від самого початку суттєво знижує можливість реального захисту або відстоювання національних інтересів на практиці.

МЕТА І ЦІЛІ СТАТТІ

Метою статті є визначення національних інтересів України як рушійної сили суспільного розвитку. Для досягнення зазначеної мети було поставлено наступні цілі:

1. Дати визначення поняття "національний інтерес", враховуючи останні зміни у світовій соціально-економічній та політико-гуманітарній системі координат.
2. Розглянути специфіку формування національних інтересів України протягом періоду незалежності у внутрішньополітичному та зовнішньополітичному вимірах.
3. Представити авторське бачення стратегічних напрямків формування національних інтересів України на сучасному етапі.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Категорія "інтерес", що лежить в основі поняття "національні інтереси", використовується в багатьох науках — політології, філософії, економіці, юриспруденції тощо, тобто є загальнонауковою категорією [1, с. 86]. В контексті політичної та державно-управлінської науки "інтерес" — це ключова категорія політики, що позначає рушійну силу історії, внутрішній визначник будь-якої політики.

Що стосується терміну "національний інтерес", то вперше він з'явився у XVIII столітті у працях французьких буржуазних публіцистів, які критикували абсолютизм за те, що монарх обстоює приватні інтереси, ігноруючи потреби широких верств населення. В цілому ідеологи Просвітництва протиставили міжнародним відносинам як взаєминам між монархами міжнародні відносини, основою яких були такі поняття, як ідеї нації, національний суверенітет та, відповідно, національні інтереси. Суть концепції "національного інтересу" полягала у тому, що є певне узагальнення інтересів та потреб усіх громадян суспільства, яке можна реалізувати у внутрішньополітичному та зовнішньополітичному курсі. У XIX та XX століттях термін "національний інтерес" став загальноживаним поряд з такими термінами, як "націоналізм" та "національний суверенітет".

В загальному вигляді "національний інтерес" — це найважливіший орієнтир самостійної політичної діяльності національно орієнтованих сил у сфері державної влади. Національний інтерес — одна з основних умов виявлення людьми національної та культурної ідентичності, крім того, він у концентрованій формі виражає мету та способи їх досягнення, які закріплюють за національними рухами той або інший політичний статус як усередині країни, так і на міжнародній арені. Нарешті, як підстава діяльності національної держави національний інтерес виступає і як показник визначеності зовнішньої та внутрішньої політики країни [2, с. 183]. Разом з тим, на сьогодні у питанні визначення такого поняття як "національний інтерес", домінують два підходи.

Перший представлений школою "політичного реалізму", а другий — школою "політичного лібералізму". Розуміння даної категорії реалістами істотно відрізняється від її розуміння лібералами. Для реалістів національний інтерес, до якого прагне держава, вище приватних інтересів і визнається зовнішнім середовищем, а не внутрішніми потребами держави. Національні інтереси розглядаються з питань сили і мають стосуватися передусім системи міжнародних відносин. Зокрема, традиційно концепція національних інтересів у західній політології трактується в контексті держави-нації. Згідно з Дж. Уіллі, терміном національні інтереси виражаються головні, загальні та довгострокові цілі держави, що розташовані в такому порядку: безпека та виживання держави, економічне процвітання, підтримка соціальних і політичних цінностей суспільства [3, с. 3]. П. Шерман визначає національні інтереси в термінах "блага суспільства в кордонах держави-нації", називаючи як базові спільні інтереси будь-якої держави виживання країни та її населення, збереження територіальної цілісності держави та зміцнення її статусу, а також позицій відносно інших держав [4, с. 20]. Своєю чергою цей статус, тобто здатність країни ефективно виступати на міжнародній арені, залежить насамперед від її економічної потуги.

Другий підхід визначає національні інтереси в контексті системи цінностей та вікових традицій. Якщо для реалістів домінантне положення в розумінні національних інтересів займають геополітичні пріоритети, то у лібералів на першому плані серед імперативів містяться фактори економічного добробуту громадян. Так, на думку Ф. Фукуями, "сьогодні основний "національний інтерес" буквально будь-якої країни полягає в підтримці рівня зростання продуктивності праці та прибутку на душу населення" [5, с. 5].

Що стосується української науки, то поняття "національні інтереси" є відносно новим, на відміну від країн Європи та США, де воно давно розглядається як базова наукова категорія. Недостатній рівень дослідження даного поняття є серйозною науковою проблемою. Адаже з методологічних міркувань національні інтереси являють собою першооснову інструментарію та механізму дослідження системи забезпечення національної безпеки як такої, оскільки створення та функціонування останньої зумовлено метою захисту національних інтересів країни [6, с. 33].

Разом з тим, термін "національний інтерес" в сучасному вітчизняному політичному дискурсі є одним із найу-

живаніших. Проте, як правило, цей термін використовується представниками влади чи опозиції тільки заради обґрунтування необхідності запровадження власного політичного курсу або, що найгірше, як елемент політичних технологій.

В цілому можна констатувати, що у вітчизняному політикумі є розбіжності принципного характеру щодо розуміння національних інтересів України. Пошуки цивілізаційної ідентичності фактично розділили його на два табори — так звані "західники-ліберали" та "євразійці". Основне концептуальне питання, що розділяє ці дві групи, — визначення суб'єкта національного інтересу. Перша група вважає Україну європейською країною та виділяє універсальну цивілізаційну перевагу Заходу. Відповідно слідування у фарватері західноєвропейської політики відповідає національним інтересам України. При цьому пріоритетне право визначати та формулювати інтереси нації повинно належати громадянському суспільству. Виходячи з цього, найвищий інтерес полягає у проведенні політико-економічної реформи, що зробить Україну демократичною та заможною.

Інша частина вітчизняного політичного спектру ідентифікує Україну як євразійську країну та дистанціюється від ліберального розуміння національних інтересів. На думку цієї групи політичної еліти, лише держава має безсумнівний пріоритет при формуванні зовнішньополітичного курсу, відповідно "національний інтерес" прирівнюється до "державного", тобто, "головним суб'єктом, носієм національних інтересів є держава як втілення загального початку" [7, с. 59]. Керуючись цим, гарантування державної безпеки безпосередньо пов'язується із програмою посилення державного регулювання економіки.

Необхідно зазначити, що чіткого розмежування між двома таборами немає, міграція у двох напрямках відбувається залежно від того, яка група перебуває при владі. Крім того, достатньо часто ми можемо спостерігати за гібридом двох позицій, що, зокрема, знайшло своє відображення у так званій "багатовекторній" політиці.

Показово, що в Україні офіційне тлумачення поняття "національні інтереси" збігається з ліберальним, а не з консервативним підходом. Зокрема, в Законі України "Про основи національної безпеки України" під національними інтересами маються на увазі життєво важливі матеріальні, інтелектуальні і духовні цінності українського народу як носія суверенітету і єдиного джерела влади в Україні, визначальні потреби суспільства і держави, реалізація яких гарантує державний суверенітет України та її прогресивний розвиток. До пріоритетів національних інтересів України належать непорушність конституційного ладу, гарантування конституційних прав та свобод людини і громадянина, розвиток громадянського суспільства, його демократичних інститутів, захист державного суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності державних кордонів, недопущення втручання у внутрішні справи України, зміцнення політичної і соціальної стабільності в суспільстві, забезпечення розвитку і функціонування української мови як державної в усіх сферах суспільного життя на всій території України, гарантування вільного розвитку, використання і захисту російської, інших мов національних меншин України, створення конкурентоспроможної, соціально орієнтованої ринкової економіки та забезпечення постійного зростання рівня життя і добробуту населення, збереження та зміцнення науково-технологічного потенціалу, утвердження інноваційної моделі розвитку, розвиток духовності, моральних засад, інтелектуального потенціалу українського народу, зміцнення фізичного здоров'я нації, створення умов для розширеного відтворення населення, інтеграція України в європейський політичний, економічний, правовий простір та в євроатлантичний безпековий простір, розвиток рівноправних взаємовигідних відносин з іншими державами світу в інтересах України. Зазначимо, що жодна з політичних сил не заперечує цих ціннісних орієнтирів національної концепції розвитку.

В цілому національні інтереси виступають як реалізація природного права народу на гідне існування, як важлива детермінанта національного відродження України. Вона набуває особливої гостроти в моменти, коли виникають нагальні потреби необхідності задовольнити спрагли національні сподівання і потреби та максимально використати багатющі національні ресурси [8, с. 228—245].

Національні інтереси України в сфері внутрішньополітичних відносин різноманітні. До числа пріоритетних різні дослідники залічують забезпечення:

- суверенітету народу;
- територіальної цілісності країни;
- єдності та цілісності суспільства, певного порядку та безпеки;
- розвитку демократії;
- виконання встановлених правил взаємодії, співжиття людей та їх спільнот;
- політичної стабільності, удосконалення національних відносин, боротьба з бюрократизмом та корупцією.

При цьому національні інтереси України у внутрішньополітичному вимірі та у системі міжнародних відносин становлять єдине ціле, відповідно базові національні інтереси України визначають стратегічні цілі зовнішньої політики держави. Вони закріплені Постановою Верховної Ради України "Про основні напрями зовнішньої політики України" від 1993 року, Законом України "Про основи національної безпеки України" від 19 червня 2003 року № 964-IV, Рішенням РНБОУ "Про Стратегію України щодо Організації Північноатлантичного договору (НАТО)" від 23 травня 2002 року, відповідним Указом Президента від 8 липня 2002 року, іншими нормативними документами і рішеннями.

Що стосується факторів формування національних інтересів, то одні дослідники (представники школи "політичного реалізму") вважають, що вони мають об'єктивний характер і не залежать від інтересів груп людей, що перебувають при владі або окремих особистостей. Так, на думку Е. Позднякова, національні інтереси "мають об'єктивно обумовлену природу, що в своїй основі не залежить від волі та устремління різних політичних партій. Сама природа національно-державних інтересів зовсім несумісна з вузькопартійною монополією на їхнє тлумачення та реалізацію" [7, с. 59].

Інші (прихильники теорії "прийняття рішень"), навпаки, заперечують об'єктивний характер національних інтересів і зводять їхнє формування до суб'єктивних факторів, філософським і політичним поглядом правлячої еліти. Представники даного напрямку стверджують, що "національні інтереси суб'єктивні за своїм характером... національний інтерес — це те, що нації, тобто той, хто приймає рішення, назве таким" [9, с. 5].

Розвиток ситуації у політичній, соціально-економічній та інших сферах життєдіяльності суспільства та держави на сьогоднішній день є вкрай динамічним, що вимагає наукового обґрунтування стратегічних пріоритетів з метою забезпечення подальшого економічного зростання. Виходячи з цього, для України є вкрай важливим є формування ефективної, впливової, забезпеченої необхідними ресурсами державної політики щодо захисту національних інтересів, їх практична імплементація здійснення ефективного державного управління у цій сфері [10, с. 5—6].

На нашу думку, сьогодні основними національними інтересами для України повинні стати, по-перше, раціональне державотворення, трансформація суспільних відносин згідно з демократичними стандартами та забезпеченням суверенітету народу. Головна увага зосереджується на політичній реформі, реформі судової системи (передусім в контексті дотримання прав і свобод людини та громадянина), а також адміністративно-територіальної реформі, що насамперед передбачає децентралізацію влади й збільшення повноважень органів місцевого самоврядування.

По-друге, до національних пріоритетів мають належати подальше формування та утвердження інститутів громадянського суспільства — як основи нової системи державного управління, максимально публічної та відповідальної, здатної до зворотної комунікації. Паралельно із цим будуть вирішуватися проблеми соціально-культурного та духовного відродження як засади національної державності українського народу.

По-третє, продовження та, деякою мірою, радикалізація соціально-економічних реформ, спрямованих на економічне зростання і підвищення добробуту людей.

Універсальними ціннісними орієнтаціями, при цьому, можуть стати громадянське суспільство, права держави та ринкова економіка. Паралельно із цим необхідно максимально дотримуватися життєво важливих інтересів особистості, а саме:

- забезпечення прав та свобод людини і громадянина;
- духовного та інтелектуального розвитку людини;

- збереження життя та здоров'я людини;
- особистої безпеки людини;
- відповідних людській природі та гідності матеріальних і духовних умов життя з стійкою тенденцією до їх поліпшення.

При цьому розробка національної ідеї, визначення національних інтересів, розвиток в цілому громадянського суспільства, створення ефективної системи державного управління в Україні неможливі без врахування специфіки української ментальності та духовно-моральних цінностей, які повинні бути орієнтиром для вироблення загальної стратегії розвитку країни. Необхідно враховувати, що українська ментальність сформувалася під впливом багатьох чинників, основними з яких є вплив двох типів традиційно-популярної культури (хліборобської та козацької), перебування протягом тривалого часу у соціальних відносинах, які склалися за умов "вічевої демократії", багатокітова відсутність власної державності та роз'єднаність українських земель, а також наявність в психології значної частини громадян України рис специфічної радянської ментальності.

ВИСНОВКИ

На думку автора дослідження, національні інтереси України повинні бути переглянуті з врахуванням останніх глобалізаційних тенденцій, а також внутрішньополітичних факторів. Виходячи з цього, основними національними інтересами для України повинні стати раціональне державотворення, трансформація суспільних відносин згідно з демократичними стандартами та забезпеченням суверенітету народу.

При цьому реалізація національних інтересів як усвідомлених загальних потреб громадянського суспільства, можлива головним чином через механізм сильної держави та потребує розробки концепції соціально єдиної публічної влади як влади народу на різних рівнях її імплементації та відповідне закріплення цих положень в нормах чинного законодавства, а також реального вираження суверенності народу на різних рівнях територіальних публічних спільнот.

Що стосується перспектив подальших розвідок у даному напрямі, то вони полягають передусім у розробці механізмів узгодження різних підходів щодо національних інтересів, які існують в середовищі сучасної вітчизняної політичної еліти, інститутів громадянського суспільства тощо.

Література:

1. Михайлов С.В. Интерес как общенаучная категория и ее отражение в науке гражданского права / С.В. Михайлов // Государство и право. — 1997. — № 7. — С. 86—92.
2. Соловьев А.И. Политология: Политическая теория, политические технологии / А.И. Соловьев. — М.: Аспект Пресс, 2001. — 559 с.
3. Willie J.H. European security in the new political environment: An analysis of the relationship between national interests, international institutions and the great powers in the post-Cold War European security arrangements / J.H. Willie. — L; N.Y.: Longman, 1997. — 140 p.
4. Sherman P. Defining the national interests: Russian foreign policy and domestic politics / P. Sherman // The foreign policy of the Russian Federation. — Houdsmill; N.Y., 1997. — P. 1—27.
5. Фукуяма Ф. Неясность "национального" интереса / Ф. Фукуяма // Независимая газета. — 1992. — 16 октября. — С. 5.
6. Шлемко В.Т. Економічна безпека України: сутність і напрями забезпечення / В.Т. Шлемко, І.Ф. Зінко. — К.: НІС, 1997. — 143 с.
7. Поздняков Э. А. Геополитика / Э.А. Поздняков. — М.: Прогресс, 1995. — 96 с.
8. Дергачов О.П. Партнерський потенціал України: становлення і реалізація / О. П. Дергачов. — К., 2009. — 496 с.
9. Красин Ю.А. Национальные интересы: миф или реальность? / Ю.А. Красин // Свободная мысль. — 1996. — № 3. — С. 3—12.
10. Богданович В. Методичний підхід до формалізації стратегічного планування у сфері державного управління забезпеченням національної безпеки держави / В. Богданович, А. Семенченко // Вісник Національної академії державного управління при Президенті України. — 2006. — № 4. — С. 5—23.

Стаття надійшла до редакції 25.07.2012 р.